

Jak vznikaly peníze

Předtím, než si povíme něco o vlastním sbírání mincí, myslím, že nebude na škodu, když se nejprve v několika větách zmíním o tom, proč a jak mince, a vlastně peníze jako takové, vůbec vznikly.

V pravěku po dlouhá staletí lidé nepotřebovali žádné peníze. Přebytky svých úlovků, výpěstků či výrobků nejprve rozdávali ostatním členům rodiny či kmene, později začali jednotlivé předměty mezi sebou vyměňovat. Určitá pravidla dostal výměnný obchod až později ve starověku. Při každém výměnném obchodu však bylo třeba vždy dohodnout cenu jednoho druhu zboží v množství zboží, za které bylo měněno, případně cenu poskytnuté služby. Tak mohl být při konkrétně směně třeba stanoven poměr 1 nůž = 5 surových kožešin či 1 nůž = dvoje dřeváky nebo třeba 1 kráva = 3 ovce apod. Takové obchodování však bylo značně nepraktické a často bylo velmi obtížné dosáhnout vzájemně přijatelné dohody. Místně se proto obvykle vyčleňoval určitý typ zboží, který byl uznáván jako všeobecný ekvivalent a na nějž se cena ostatního zboží převáděla. Takto vlastně spontánně vznikly první peníze. Někde to byly právě výše zmiňované kožešiny, jinde třeba mušle, balíčky čajových lístků, cukr či jiné potraviny, opracované kameny, bronzové či železné předměty denní potřeby, polodrahokamy, jantar či zlaté nuggety. Na některých místech se v tomto smyslu platilo dobytkem či jinými domácími zvířaty (v některých arabských zemích se třeba bohatství donedávna určovalo podle počtu vlastněných velbloudů). Latinské pojmenování peněz (*pecunia*) se ostatně odvozuje od latinského slova *pecus* (dobytek). Ostatně i indické platidlo rupie dostalo své

jméno zřejmě podle dobytka (ze sanskrtského *rupa*). Na území dnešního Íránu zase plnily funkci peněz speciální hliněné známky. Jak se dozvíte v poslední kapitole, ve které popisují historii peněz na našem území, u starých Slovanů byly prvními penězi kousky plátna či plátěné šátky. Od plátna se také odvozuje slovo „platit“. A takto bychom mohli pokračovat.

V souvislosti s rozvojem obchodování i mezi vzdálenějšími regiony či zeměmi se postupem času staly všeobecně uznávaným druhem zboží kovy a z nich ponejvíce kovy drahé – tedy především zlato a stříbro. Kov jako platidlo měl jistě mnohé přednosti ve srovnání třeba s živým dobytkem či s kožešinami. Byl lépe přenositelný a zejména lépe dělitelný. Opakované odvažování příslušného množství drahého kovu a zjišťování jeho ryzosti však stále nebylo příliš praktické. Proto byly jednotlivé kousky zlata či stříbra zpočátku označovány jakýmsi puncem, který měl zaručit jejich hmotnost a ryzost. A od takto označených kusů kovu byl pak už jen krůček k plnohodnotným mincím. Plnohodnotná (kurantní) mince je tedy úředně označený kousek kovu, který má přesně danou hmotnost a ryzost. Za tyto parametry se zaručuje ten, kdo minci vydává (tedy dříve např. panovník, město, vyšší šlechtic či církev, v moderní době stát či měnová unie). První doložené peníze, nebo chcete-li mince, vznikly kolem roku 1000 př. n. l. ve staré Číně. Neměly sice ještě zcela dnešní podobu (vedle kroužků s dírou uprostřed se jednalo např. i o malé bronzové nože či sekyrky), ale peníze to byly. Tyto kovové kroužky či nože totiž již plnily beze zbytku všechny důležité funkce

Ukázka čínských primitivních platidel ve tvaru nože. Jedná se o kopii, která se prodává jako suvenýr.

peněz – měřila se jimi hodnota zboží, měly funkci platidla, byly všeobecně uznávané, obíhaly a plnily i funkci uchování hodnoty.

Za vynálezce mincí v evropském pojetí lze označit antické Řeky. Nejstarší mince byly nalezeny v Lýdii v Malé Asii (na území dnešního Turecka) a byly vyrobeny z přírodní slitiny zlata a stříbra, tzv. elektrónu. Na těchto prvních mincích byly vyraženy obrazy zvířat (např. lva). Z Malé Asie se mince postupně rozšířily do ostatních částí antického Řecka. Ve starověkém Řecku, a zejména později v antickém Římě, se razily skutečně po výtvarné stránce nádherně zpracované mince. Antické mincovnictví je však pro sběratele poněkud nepřehledné. Např. ve starém Římě byly mince v zásadě raženy ze tří drahých kovů – ze zlata, stříbra a z mědi (resp. také hojně z jejich slitin – bronzu či mosazi). V různých epochách však byly stanoveny různé vzájemné poměry jednotlivých oběžných mincí ražených z těchto kovů. V císařském období se např. 1 zlatý aureus rovnal 25 stříbrným denárům, 1 denarius byl roven 4 mosazným sesterciům a 1 sestercius se počítal 4 bronzové asy atd. Římské mince byly hojně napodobovány okolními barbarskými kmeny. Po pádu Římské říše její mincovní tradici nejprve převzala na východě Byzantská říše. Byzantské vlivy lze ostatně vystopovat na mincovnictví celé jihovýchodní Evropy – byzantské křesťanské motivy (Kristus, Panna Marie apod.) se objevovaly nejen na středověkých, ale dokonce i na některých novověkých středoevropských mincích, a to prakticky až do minulého století (mariánský motiv najdeme například nejen na bavorských tolarech z 18. století, ale i na uherských dvacetikrejcarech z 19. století, či dokonce na již zcela moderním maďarském dvoupengő z 30. let 20. století). Na západě později na římskou tradici ražby mincí navázala Franská říše a jejím prostřednictvím další státy západní Evropy.

Dlouhá staletí se v Evropě platilo prakticky pouze plnohodnotnými mincemi. Plnohodnotné zlaté či stříbrné mince však měly poměrně velkou hodnotu, a nebylo je možné proto použít k drobným platbám. Ražba jejich plnohodnotných dílů (např. půlgrošů) se ekonomicky zase nevyplácela; mimo jiné i proto byly tyto mince často šizeny, a to jak na hmotnosti, tak

Drobné římské mince.

na ryzosti. Důsledkem bylo, že si potřeba drobných mincí v oběhu později vynutila ražbu drobných (neplnohodnotných, kreditních) mincí z obecných kovů (zpočátku ponejvíce z mědi a bronzu), které nemusely mít předepsanou ryzost. Tyto mince však byly vyměnitelné ve stanoveném poměru za mince plnohodnotné. U nás byly prvními kreditními mincemi až měděné grešle a krejcarey ražené za vlády Marie Terezie od poloviny 18. století. S rozvojem obchodu v sedmáctém (a zejména pak v osmnáctém) století byly v jednotlivých evropských státech postupně také zaváděny papírové peníze. Ty již neměly prakticky žádnou hodnotu co do obsaženého materiálu. Za jejich hodnotu se však zaručovaly příslušné instituce (zpočátku zejména banky), které je vydávaly. Na těchto papírových penězích bylo výslovně uvedeno, že vydávající banka slibuje vyplatit po předložení bankovky příslušnou sumu ve zlatě či v plnohodnotných penězích. Právo vydávat papírové peníze dostávaly od panovníka, resp. od státu příslušné emisní banky (odtud název bankovka), někdy papírové peníze vydával přímo stát (odtud označení státovka). Bankovky musely být z počátku kryty v plném rozsahu příslušnými

zásobami drahých kovů. Dlouhá léta existovaly v jednotlivých státech tzv. stříbrné či zlaté standardy, tj. měna byla vždy definována podle obsahu drahého kovu, za který byla zprvu bez omezení, později alespoň v omezeném rozsahu vyměnitelná. Stříbrný standard je historicky starší, na zlatý standard státy postupně přistoupily až v souvislosti se značným nárůstem ceny zlata oproti stříbru v druhé polovině 19. století. V důsledku hospodářské krize ve 30. letech 20. století byl zlatý standard postupně opuštěn všemi státy. Praxe tedy ukázala, že takovéto krytí není pro oběh peněz z hospodářských důvodů udržitelné a vlastně ani nutné. Oběh krytých peněz tak nahradil nucený oběh (ze zákona). Jednou z posledních zemí, která zrušila krytí své měny zlatem, byly Spojené státy americké. Stalo se tak v roce 1973. Bankovky však doposud, aby mohly plnit hodnotu peněz, musí být kryty zbožím, silou ekonomiky nebo alespoň všeobecnou důvěrou. Nad stabilitou měny bdí v každém státě či měnové unii jedna centrální banka, která by měla být do určité míry nezávislá na státu.

V 19. století se také objevil nový fenomén – šeky. Šek je vlastně příkaz bance vyplatit doručiteli šeku určitou částku z účtu výstavce. V polovině 20. století byly nejprve v USA, později v západní Evropě a prakticky po celém světě zaváděny první plastové karty. Nejprve v podobě karet úvěrových (kreditních), později i karet platebních (debetních). Platební karta tak vlastně přebírá funkci šeku (jde o příkaz vyplatit peníze, které jsou na účtu). Platba kreditní kartou zase znamená faktické čerpání úvěru poskytnutého bankou. V poslední době pro zaplacení již často ani nepotřebujete debetní či kreditní kartu v její fyzické podobě – stačí znát příslušnou kombinaci hesel a můžete pohodlně zaplatit např. přes internet či pomocí mobilního telefonu a peníze se virtuálně přesunou přímo z účtu na účet. Zvláštní kapitolou jsou různé pokusy o virtuální platební síť s vlastní kryptoměnou. Nejznámější z nich je tzv. bitcoin. Unikátností bitcoinu je jeho plná decentralizace. Tato měna je teoreticky navržena tak, aby ji nikdo (ani autor nebo jiní jednotlivci, skupiny či vlády) nemohl ovlivňovat, padělat, aby nikdo nemohl

zabavovat účty, ovládat peněžní toky nebo způsobovat inflaci. V síti bitcoinu neexistuje žádná centrální banka, ani nikdo, kdo by mohl o síti jakkoliv rozhodovat. Konečné množství bitcoinů je předem známo a uvolňování bitcoinů do oběhu je definováno ve zdrojovém kódu sítě. V síti probíhají platby za minimální nebo žádné náklady. Souhrnně se bezhotovostním platbám či platbám kartou nebo kryptoměnou říká elektronické peníze. Ty se ale sbírat nedají, takže o těch tato knížka nebude.

Přestože platby hotovými penězi jsou celosvětově co do objemu čím dál menší a jejich význam z hospodářského hlediska klesá, domnívám se, že v několika nejbližších desetiletích nelze očekávat fyzický zánik mincí a bankovek. Jejich používání pro drobné platby či pro středně velké platby mezi občany je totiž stále velmi praktické. V této souvislosti je zajímavé sledovat trend oběhu hotových peněz v některých vyspělých státech – např. v reálném oběhu v USA nejsou příliš používány bankovky od 50 dolarů výše, většina drobných plateb se vejde do 20 dolarů, pokus o zaplacení stodolarovkou v taxi či v rychlém občerstvení je často téměř neřešitelný problém. Poslední dobou se i v kavárnách či v bistrech čím dál tím víc prosazují platby bezkontaktní platební kartou, mobilem s NFC technologií nebo bezkontaktní nálepkou. Zajímavá je také např. situace v Jižní Koreji, která patří mezi světové lídry v bezhotovostním, a zejména pak v elektronickém, bankovníctví. Dlouho zde byly v oběhu pouze tři nominály bankovek v hodnotě 1 000, 5 000 a 10 000 wonů (tedy přibližně v hodnotě 1, 5 a 10 amerických dolarů). Bankovka v nominálu 50 000 wonů byla

Mušličky kauri byly snad nejdéle používaným platidlem všech dob.

dána do oběhu až v roce 2009. K ohlášenému vydání stotisícové bankovky do počátku roku 2015 nedošlo. Vyšší bankovky neexistují, údajně téměř 90 % plateb v hodnotě vyšší než 100 000 wonů (100 dolarů) probíhá bezhotovostně.

Je třeba zdůraznit, že výše nastíněný vývoj od předmincovných (premonetárních) platidel k elektronickým penězům neprobíhal všude rovnoměrně a ve stejnou dobu. Po pádu Římské říše se např. vzdálenější části Evropy nejprve prakticky vrátily k platbě neraženým kovem, k premonetárním platidlům, či dokonce k naturální směně a k mincím se znovu dostaly až pod vlivem Byzantské či později Franské říše. Nemusíme ale chodit tak daleko do minulosti – na některých tichomořských ostrovech se tzv. mušličkami kauri platilo ještě v minulém století, a to v době, kdy byly např. ve Spojených státech zaváděny první kreditní karty. Mušličky kauri tak jsou zřejmě dosud nejdéle používaným platidlem na světě. Ke zlatým mincím, resp. ke zlatu všeobecně se lidé uchylují dodnes, nejčastěji v nejistých dobách, jakými jsou války, revoluce či hospodářské krize, tedy v obdobích, v nichž státem uznaná měna často ztrácí hodnotu, což zlatým mincím, resp. zlatu nehrozilo. Ve 20. století, a zejména pak po druhé světové válce, tuto úlohu zlata do značné míry převzal americký dolar, který se tak stal prakticky světovou rezervní měnou. V této souvislosti si můžeme např. připomenout dolarizaci postsovětské ekonomiky v 90. letech minulého století. Počátkem 21. století přebírá postupně tezaurační úlohu zejména ve východní a jihovýchodní Evropě od dolaru euro.

A konečně – směna či výměnný obchod jsou pořád součástí našeho života. A nejde jenom o výměnu sběratelskou. Směnný obchod je také neodmyslitelnou součástí mezinárodního obchodu – vždyť např. tzv. barterové obchody nejsou v postatě ničím jiným než naturální směnou!

Podrobnější historii peněz, tentokrát na území Čech, Moravy a Slovenska, se věnuji v poslední kapitole této knížky.

Numismatika a sbírání mincí

Definice numismatiky je na první pohled jasná. Numismatika je podle ní základní historická věda, která se zabývá mincemi, jejich původem, vzhledem a užíváním. Dříve byla numismatika většinou řazena mezi tzv. pomocné vědy historické, nyní již vědci dospěli k názoru, že numismatika je pro historii opravdu velmi důležitá, a je tedy zcela oprávněně, stejně jako např. archeologie, nadále řazena mezi základní historické vědy. Numismatická věda se tedy zabývá platidly, resp. peněžními znaky. V nejužším a původním slova smyslu pouze platidly kovovými, tedy mincemi (z latinského *numus* = peníz či původně z řeckého *nomisma* = mince). V širším slova smyslu se numismatika zabývá i dalšími platidly, tedy především platidly papírovými, eventuálně předmincovními platidly či moderními platebními prostředky (např. platebními kartami). V nejširším slova smyslu se numismatika zabývá i dalšími předměty, jako jsou medaile, účelové známky či žetony, které se mincím podobají a které se z mincí vyvinuly. Někdy jsou pod pojem „numismatika“ zahrnovány ne zcela správně i vyznamenání, či dokonce odznaky. K takto širokému vymezení oboru numismatiky se však já nepřikláním. Numismatika jako taková by měla zahrnovat pouze platidla, tedy mince a papírová platidla, a to včetně platidel nouzových, předmincovních a moderních. Problematice mincím podobných kotoučků, které mincemi vlastně nejsou, se podrobněji věnuji v kapitole Mince, které nejsou mincemi.

Význam numismatiky pro historickou vědu je skutečně poměrně velký. Možná i větší, než se laikům jeví na první pohled. Studium mincí nám přináší poznatky o konkrétní historické epo-

še a o místě, kde tyto mince platily. Studium mincovních nálezů a jejich složením se dozvídáme také např. o mezinárodním obchodě v dávných dobách. Nezasupitelný význam numismatiky se tradičně ilustruje na příkladu, kdy např. podobu některých římských císařů neznáme z jiných pramenů než právě z jejich portrétů na římských mincích.

V obecně používaném slova smyslu se ale pod pojmem numismatika rozumí nejen historická věda, ale i prosté sbírání mincí. Pojem „numismatik“ v tomto smyslu tak zahrnuje jak vědce-historika zabývajícího se numismatikou, tak i „pouhého“ sběratele mincí. V této knížce používám výrazů „numismatik“ a „numismatika“ v obou těchto významech, z kontextu se dá vždy poznat, koho mám na mysli. V každém případě však platí, že člověk, který se chce za numismatika považovat, by neměl být pouhým shromažďovatelem mincí, ale měl by o mincích především také něco vědět.

Platební karty patří v současnosti k nejmodernějším platebním prostředkům. Mince a bankovky však hned tak z používání nevytlačí.